

Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között

MARKOVITS GYÖRGYI

Az utóbbi esztendőkből irodalom- és sajtótörténetírásunk jelentős eredményeket ért el. Megjelent a magyar irodalom hatkötetes története és háromkötetes magyar irodalmi lexikon, valamint értékes monográfiák láttak napvilágot. Ennek a nagy jelentőségű kulturális munkásságnak keretében hangsúlyozott fontossága van a jelent közvetlenül megelőző történelmi időszaknak, a két világháború közötti huszonöt évnél. Sok mai irodalmi, irodalomtörténeti probléma eredetét, gyökereit az elmúlt — az 1919—1944 közötti — korszakban találjuk meg.

A magyar ellenforradalmi rendszerben a haladó világnézetű irodalmi alkotások csak a cenzúrával vívott harc árán jelenthettek meg. Alig akadt író, aki nem akarta volna a fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatását; s e törekvésében természetesen szembe került az uralkodó osztályok védelmét szolgáló rendőrségi, ügyészségi és bírósági szervekkel.

Különösen nehezen juthattak nyilvánosságra a tudományos szocializmus eszméit terjesztő írások. A forradalmi munkásmozgalom íróinak nagy akadályokat kellett leküzdeniök ahhoz, hogy mondanivalójukkal eljussanak a tömegekhez. A mozgalom azonban nem mondhatott le az eszme szóban és írásban történő terjesztéséről: az ellenforradalmi elnyomás viszonyai között kommunista, szocialista és radikális könyvek, folyóiratok, cikkek jelentek meg a horthysta Magyarországon, valamint Moszkvában és más külföldi városokban kiadott baloldali kiadványok jutottak el a magyar olvasókhoz.

Az alábbiakban azokat a *módszereket* ismertetjük, amelyekkel az írók és költők, kiadók és szerkesztők, valamint nyomdászok és terjesztők — a törvényeket kijátszva — írták, kinyomták és terjesztették a forradalmi eszméket hirdető műveket.

A kiadói módszerekről

Az illegális kiadványok előállítására a párt külön nyomdát szervezett. A KMP 1928 májusi határozata az illegális nyomda szervezésére és működésének módszerére adott utasítást. Ebben az időben — háromnegyed éven át — Sallai Imre irányította e munkát. A nyomda fő feladata az volt, hogy a pártszervezeteket agitációs és propaganda irodalommal lássa el. A kéziratokat a korrektúra elkészülte után azonnal meg kellett semmisíteni, a nyomda vezetője és a szerkesztőség nem érintkezhetett egymással, az anyagok elszállítása csak „biztosítva” történhetett;

UJ FÖLD

MEGJELENIK MINDEN HÓNAPBAN
1927. FEBRUÁR • 1. ÉV • 1. SZÁM

Az első szám tartalomjegyzéke.

SZÖVEGRÉSZ:

Csabay Anna: Egy megérkezett nemzedék (tanulmány)
Barta Sándor: Idő kristálya
Forbáth Imre: Versek
Szendy-Steif Antal: A plakátról
Németh Antal: A hónap színjátéza
Ford és a művészi alkotás
Nagy Béla: Henry Ford
Tamás Aladár: Két kötetemény
Adolf Behne: Egy berlini nyomdaház
Bortnyik Sándor: Művészet és üzleti élet
Philippe Soupault: Egy néger története (novella)
Archipenko festménygépe
Palasovszky Ödön: Levél Punaluáról
Pápa József: Börtön
Dr. Madzsarné Jászi Alice: Testkultúra és haladás
Molnár Farkas: Építészeti mint művészet
Remenyik Zsigmond: A városok 7 harangjai (novella)
Kurt Liebmann: Versek
N. J.: A növények társadalmá
Keleti Pál: Most Kína szól (tanulmány)
Nyílt levél a kultuszminiszteriumhoz
Tul a programokon
Szemle

KÉPEK:

Molnár Farkas: 2 háttér ■ Repülő felvétel Budapestről ■ Berlini nyomdaház (2 kép) ■ Brauer: Motorok (2 kép) ■ Bortnyik: 2 plakátterv ■ Forbáth: Árus iródn ■ Molnár: Reklámterv ■ Tornafelvető ■ Színhásterv ■ 2 kép Kínáról ■ Bortnyik: 2 fényképpozíció

Szerkesztőség és kiadóhivatal: BUDAPEST VI. O UCCA 4. III. 10.
Főbizományos: HARMOS LÁSZLO ES TARSA, BUDAPEST IV. Petőfi Sándor ucca 3. sz.
Szerkesztéségi árk: csütörtök d. u. 3. 5. vasárnap d. n. 10-12 óráig

Az UJ FÖLD kiadványai:

Palasovszky Ödön: Punalua
Tamás Aladár: A Partok elindulnak
Molnár J. és Tamás A.: Uj francia költők (anthologia)

Sajtó alatt:

Remenyik Zsigmond: A hetedik hónap (regény)
Ára 4. pengő (20.000 korona)
Gimes Imre: Boran át (kís regény) Ára 1.20 pengő (15.000 korona)

• Megrendelhetők az UJ FÖLD kiadóhivatalaiban •

UJ FÖLD

AZ ÚJ SZELLEM EREDMÉNYEI IRODALOM,
MŰVÉSZET, ZENE, TUDOMÁNY, FILM, SZIN-
HÁZ, TECHNIKA ÉS IPAR ALKOTÁSAIBAN

MEGJELENIK HAVONKÉNT

ÁRA:
1 PENGŐ 60 F.
(20.000 KORONA)

SZERKESZTIK:
REMEYIK ZSIGMOND
ÉS TAMÁS ALADÁR

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ:
BORTNYIK SÁNDOR

1927 ■ FEBRUÁR

A tartalomból:

Barta Sándor, Forbáth Imre, Tamás Aladár,
Pápa József, Kurt Liebmann: Versek
Németh Antal: A hónap színjátéka
Nagy Béla: Henry Ford
Bortnyik Sándor: Művészet és üzleti élet
Philippe Soupault: Egy néger története
Palasovszky Ödön: Levél Punaluáról
Dr. Madzsarné Jászi Alice: Testkultúra és
haladás
Molnár Farkas: Építészeti mint művészet
Remenyik Zsigmond: A városok 7 harangjai
Keleti Pál: Az új Kína
Cikkek, tanulmányok, képek, szemle

azaz a nyomdahelyiségnek és az átvevő helyiségnek konspiratív szempontból „tisztának” kellett lennie.¹

A legális szocialista sajtótermékek megjelentetését az tette lehetővé, hogy az évente csak tízszer megjelenő „nem időszaki kiadványok” előállításához és terjesztéséhez nem kellett előzetes engedélyt kérni. A sajtótörvény e hézagát kihasználva jelentek meg a legális kommunista és más munkásmozgalmi folyóiratok. Egy-egy lap forradalmi szellemére azonban hamar felfigyelt a rendőrség és ügyészség, s különböző eszközökkel lehetetlenné tette megjelentetésüket. Lefoglalás és elkobzás, házkutatás és rendőri felügyelet alá helyezés, internálás és börtön lett a sorsa több lapnak, illetve szerkesztőnek és szerzőnek. A betiltott lapok helyett azonban újakat adtak ki, az elítélt szerzőket és szerkesztőket mások váltották fel. Így biztosították a forradalmi sajtó folytonosságát az ellenforradalom korszakában. E folyóiratok: a *365*, az *Új Föld*, az *Együtt*, a *100%*, a *Forrás*, a *Társadalmi Szemle*, a *Front*, az *Új Harcos*, a *Valóság*, a *Szabad Írás*, a *Munka*, a *Világirodalmi Szemle*, a *Gondolat* és mások szervező és mozgósító szerepet töltek be a munkásmozgalmában.

A folyóiratok mellett könyvek kiadására is vállalkoztak a magyar munkásmozgalmak írói és propagandistái, hogy a marxista szépirodalmi, ismeretterjesztő és tudományos műveket eljuttathassák az olvasókhöz. Elsősorban az egyes folyóiratok kiadói, szerkesztői vállalkoztak a könyvkiadásra is. Könyvkiadói tevékenységet folytatott a *100%*, a *Forrás*, a *Fiatalkor*, a *Kortárs* és a *Munka* szerkesztősége. A *Társadalmi Szemle* körül csoportosult írók segítették Müller Lajost az *Új Európa* sorozat megindításában. Ő jelentette meg József Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetét, amiért a költővel együtt bíróság elé állították. Kiemelkedő szerepet töltött be a marxista irodalom kiadásában és terjesztésében *Faust* Imre is. Bekapcsolódott a *Társadalmi Szemle* és az *Európa Könyvtár* akciójába, előfizetőket gyűjtött, terjesztő-gárdát szervezett. 1933-tól rendőri felügyelet alatt állt, de ez nem riasztotta vissza tevékenységének folytatásától. *Marx*, *Gorkij*, *Madzsar* József és *Nagy* Lajos írásait, mozgalmi írók versköteteit, szociográfiai munkákat adott ki, s az ő érdeme *Radnóti* Miklós *Lábadózó szél* című kötetének kiadása.²

A harmincas években működött a *Danton Kiadó*. Érdekes és a korra jellemző a kiadói vállalkozás nevének megválasztása. Egyrészt a *Danton* név a forradalom jelképe volt, s ugyanakkor a cenzúra félrevezetését, megtévesztését is szolgálta. Létezett ugyanis egy *Dante Könyvkiadó*, s a *Danton Könyvkiadó* létrehívói abban reménykedtek, hogy a rokon-alakú -és hangzású névvel sikerül egy ideig elterelni a cenzúra figyelmét kiadványaikról. Ezek között szerepelt például a német fasizmust leleplező, *Gulliver felfedezi a Harmadik Birodalmat* című antifasiszta antológia is.³ Úgyeszen álcázott kiadó volt a *Phönix* nevű is, mely kitűnően megalapozta legalitását a *Klasszikus Írások* sorozattal, *Schopenhauer*, *Lev Tolsztoj*, *Stuart Mill* és *Erasmus* műveivel. Ezek után *Marx*, *Ehrenburg*, Egon Erwin *Kisch* műveit jelentette meg, de ezeket már elkobozta az ügyészség, s egy 1934-ből származó bizalmas rendőrségi jelentés megállapította, hogy „a kiadó neve célzatos. *Phönix* — a poraiból feltámadt tűzmadár, az újjáéledt bolsevizmus.” A kiadó *Oravetz* Istvánt jelentette, tőrékeny, szerény embert, akiben szilárd kommunista meggyőződés, szívós kitartás élt. Ő volt az *Új Harcos* című, egységfrontot követelő marxista folyóirat szerkesztője és kiadója is. Önéletrajzában leírja, hogy a lap első számát néhány órával a megjelenés után elkobozta ugyan a rendőrség, de ő csak 60–70

Nyilatkozat

Közös ellenségünk, a kapitalizmus vigyorogva nézi azt az egy-nellenségét, azt az osztályon belüli vízálykodást, amely a proletariátus harci frontját bomlasztja. Vigyorogva nézi, hogy milyen vad küzdelmek dalnak az ezernyi frakcióra bomlott szocialista munkásság sora között.

A magyarországi szocialista munkásság józannabb rétege felismerte ennek az osztályon belüli küzdelemnek az egyetemes munkásmozgalomra kiható káros hatásait.

Megelegette a mozgalomban a testverbarcot a meddő frakciózást.

Megelegette, hogy a munkásmozgalom a gombamódrú elszaporodott Marx-Lenin-epigonok vízálykodásának martaléka legyen.

Elvtársak! . . . Sikra kell szállnunk a proletárság harci egységfrontjának megvalósításaért. Ennek a célnak sikeresebb propagálására „Uj Harcos” elmen szocialista munkásszemlélt indítottunk. Ez a lapvalójában a proletariátus soraí közül sarjadzik ki, az nyomott és ezeré munkások száznai hordták és hordják össze a lap anyagi alapját. *Munkások szerkesztik és munkások írják*, híven fogja tehát visszafükrözni a proletárok gondolatvilágát. Az „Uj Harcos” nem pártorgánúm, ennél fogva sem párt, sem csoport alakítására nem törekszik. Befolyását arra használja fel, hogy a vele ideológiailag közösekben élő elvtársak a munkásmozgalom minden területén a proletariátus harci egységfrontjának megteremtéséért fejtsenek ki elszámtal propagandát. Egy evezőnk: nem vegzünk haszontalan munkát, ha ideológiailag annak előkészítését fáradozunk.

Az „Uj Harcos” nem kívánna akar lenni a szocializmusért hecsületesen harcolóknak, hanem küzdőtárs. Az ezernyi frakcióra bomlott magyarországi munkásmozgalomban nem akarja kifermeini az emegyedeket. A frakciózás helyett az egységes marxista front kiépítését fáradozik. Legtöbb célja népszerűsíteni a szocializmust a dolgozó milliók körében.

Az „Uj Harcos” nem a munkásmozgalom civil és erkölcsi tisztaságaért. Nem elvont, de triner dolgokkal akar foglalkozni, hanem részt kíván venni az eleven foglalkozó mozgalomban, együtt a proletariátussal.

Az „Uj harcos” foglalkozik a bel- és külföldi munkásmozgalom aktuális kérdéseivel, a tudományos szocializmus elméleti és gyakorlati problémáival, irodalommal, kritikával, könyvismertetésekkel. A lap hasábjain helyet engedünk a vitának elméleti és gyakorlati kérdésekről, hogy így hozzájáruljunk azok tisztázásához.

Helyet engedünk a fiatal munkásgeneráció irodalmi törekvéseinek, hogy elősegítsük a vérébeli munkás-irógenda kifejedését.

Elvtársi ötvözlettel
Az „UJ HARCOS”
szerkesztő-bizottsága

JELSZAVUNK: **Marxisták és marxisták között nem lehetnek áthidalhatatlan ellentétek.**

UJ HARCOS SZOCIALISTA MUNKÁSSZEMLE

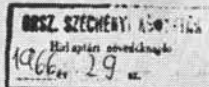
Tartalom:

Egységes marxista frontot – Totis Béla: Miért szükséges a nemlélet reformálása? – Lukács Imre: Az elmélet és gyakorlat egységéről – P. F.: Válaszúton – Amiből a marxizmus kiindult – Ember Ervin: Rövid krónika 1932-ből – Hermína z. Mihlen: A szövetségestárs – Horváth Ferenc: A szakszervezeti harc problémái – Pernecky Mihály: Munkanélküllek – Oravecz István: A pártkongresszus – Korvin Lajos: Téli reggel – Szabó István: Mit várhat a proletariátus Oroszországtól? – T. Gábor: Levél Franciaországból.

I. ÉVF.

1

SZÁM

Ára 40 HLL.

MEGJELENIK ÉVENTE TIZSZER
1933. JANUÁR

Előfizetési ár : Félévre (5 szám) 1.50 P. Egész évre (10 szám) 3.00 P.

Olvasóinkhoz !

A jelenlegi árban és nagyobb terjedelemben, 48 oldalon jöhet ki az Uj Harcos, ha minden barátunk és elvtársunk odaadó támogatásával és hathatós propagandával ezt lehetővé teszi. Az Uj Harcos anyagi bázisa az öntudatos szocialisták tömegek áldozatkészségén nyugszik. Terjesszék és szerezzék uj előfizetőket számára.

Elvtársi üdvözléssel
A SZERKESZTŐSEG.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VI. Ráczok-utca 32. II. emelet 18.

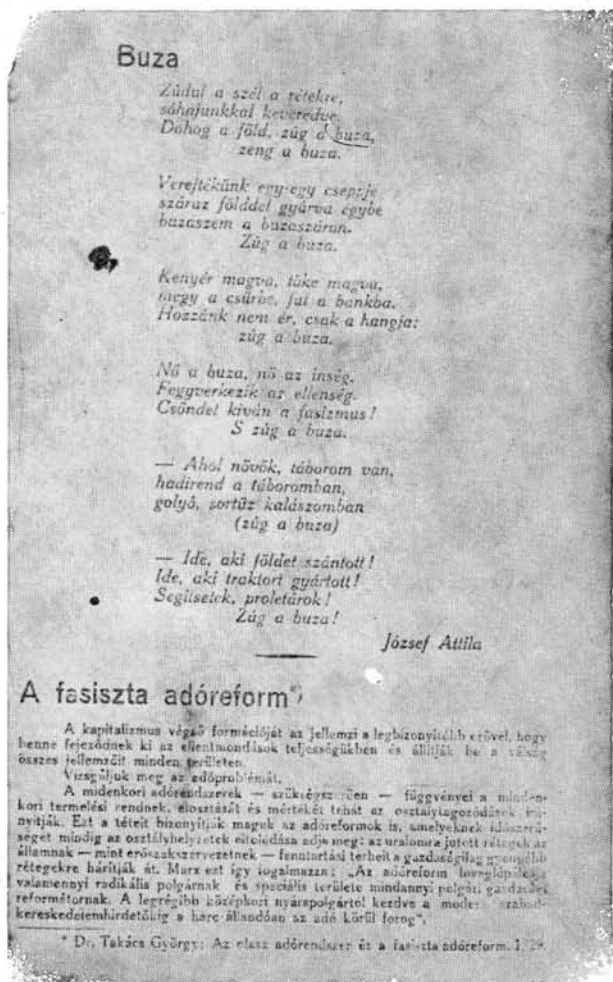
Szerkesztésért és kiadásért felel: ORAVETZ ISTVÁN
Wilheim nyomda Budapest, V. Gróf Vighyáé Ferenc utca 6.

példányt adott át nekik az 1500-ból, a többi biztos helyen várt a terjesztésre. A negyedik szám után elvitte őt a rendőrség, s három hónapot ült a Markó utcai börtönben vizsgálati fogságban, de a KMP-vel való kapcsolatát nem árulta el, s Domokos József talpraesett védőbeszéde következtében a Szemák-tanács kénytelen volt felmenteni. E fogsága alatt, 1933-ban határozta el, hogy marxista könyvek kiadásával fogja szolgálni a jövőben a mozgalom ügyét. Még ezt megelőzően, 1931-ben Müller Lajossal együtt adta ki *Marx: A góthai program kritikája* című művét. 1933 után — többek között — a következő művek jelentek meg ki-

adásában: *Igy élnek a nők a Harmadik Birodalomban* (ezért keresték később halálra a Gestapo pribékjei). A saját kiadásában, valamint a másutt megjelent baloldali sajtótermékeket jól kiépített terjesztő apparátusával juttatta el a párt- és szakszervezetekbe, üzemekbe és magánosokhoz. De szállított könyveiből Franciaországba, Csehszlovákiába, Romániába és Jugoszláviába is. E helyekről ellenszámlára az ott megjelent baloldali irodalomból jelentős mennyiséget csempészett be az országba és juttatott el a munkásokhoz. 1934-től rendőri felügyelet alatt állt. Többször elvitték könyveit, őt magát hetekre a toloncházba zárták. Mégsem hagyta abba tevékenységét. 1937-ben a *Kronosz Könyvtár* kiadványaként bel- és külföldi kommunista tudósok (*Haldane, Prenant, Klingender*) műveit adta ki olcsó propagandakiadásban, majd a Lázár Vilmos szerkesztésében *Világkép Könyvtár* címen szereplő sorozatban a *Spanyolország múltja és jelene* című füzetet. Ez a sorozat geopolitikai témájú könyvei között a spanyol polgárháború marxista értékelését tartalmazta, s az ügyészség el is kobozta. 1939-ben kis könyvesboltot nyitott a Szerdahelyi utcában, innen és itt terjesztette az elrejtett illegális és féllegális kiadványokat. Az üzlet elosztóhely volt, pesti és Pest-környéki munkáscentrumokból jártak hozzá könyvekért. Még ma is rejtély, hogyan tudta egy-egy kiadványához a papírt és a nyomdának járó előleget előteremteni, amikor ennek egy részét is saját szájától kellett megvonnia. Ő indította meg az *Új Magyar Könyvtár* című sorozatot is, ebben azonban csak egy könyv, Veres Péternek *Az Alföld parasztsága* című szociográfiai írása jelent meg 1936-ban.⁴

Említésre méltó a *Politikai Könyvkiadó Vállalat*, melynek kiadványait a Viktória nyomda állította elő, *Victorisz Géza* vezetésével. Ő az elkészült könyvek egy részét lakásán tárolta, hogy a nyomdai elkobzás esetén megmentse őket... A kiadói vállalkozást *Stolte-Soós Lénárd* és fia alapította. Mikor e néven már nem folytathatták a kiadói tevékenységet, *História Könyvek* néven jelentették meg kiadványaikat.⁵

A teljes előzetes cenzúra és a legbrutálisabb elnyomás idején született az egyik legjelentősebb könyvsorozat, a *Szürke Könyvek*.⁶ A nyomda szerzése, az anyagi feltételek biztosítása és a terjesztés *Szenes Lajos* feladata volt. *Szenes* 1928-ban került a *Népszavá*hoz, majd a *Népszava* könyvkereskedésének lett a vezetője, s itt kapcsolatot teremtett a munkás-olvasókkal. Az olvasó munkásrétegek a magyar nyelven megjelenő könyvekkel szemben bizalmatlanok voltak, amint *Marx* mondja: ami hivatalosan megjelenik, az elveszti hitelét, ami illegálisan jelenik meg, vonzó, és hitelessé válik. A munkásmozgalmi könyvkiadásnak és terjesztésnek kettős feladata volt: egyrészt jó irányba kellett terelnie a ponyván és rossz könyvön nevelt munkásokat, másrészt pedig ki kellett elégítenie a hasznos és jó művekre vágyók igényeit. A „szürke sorozat” 1941-ben indult *Jezzenszky* — azaz *Molnár Erik* — *Dialektiká*-jával, melyet más marxista művek követtek. Az első kötetnél a sorozat szerkesztését vállaló *Gergő Zoltán* helyett óvatosságból más felelős kiadót jelöltek meg. Az ötödik kötet szerzője szintén *Molnár Erik* volt, ekkor *Szentmiklóssy* néven a *Magyar Őstörténet*et adta ki. A *Szürke Könyvek* folytatásaként a *Társadalmi Könyvtár* (röviden: *TÉ*-

József Attila verse az *Uj Harcos* 3., májusi számában

U J
M A G Y A R K Ö N Y V T Á R

1.

VERES PÉTER:
AZ ALFÖLD PARASZTSÁGA

B U D A P E S T, 1 9 3 6

ORAVEIZ ISTVAN, KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

KA) könyveit jelentették meg. Ennek a sorozatnak első könyveként — az emigrációban élő — Révai József *Népiség, demokrácia, szocializmus* című tanulmánykötetét akarták kiadni — Kállai Gyula neve alatt. Másodiknak Nagy Gábor álneven Gergő Zoltán *Világgazdaság és világháború* című művét tervezték, melyben a szerző *Lenin Imperializmus* című művét ismertette, valamint a fasizmus és a monopoltőke összefonódását leplezi le. A budapesti cenzúra a két könyv kiadását nem engedélyezte. Ekkor Grünmann Sándor, a debreceni *Ampelos* könyvkiadó tulajdonosa — Gladkov *Cementjének* a kiadója — felhívta Szenesék figyelmét arra, hogy a debreceni cenzúra liberálisabb a fővárosinál. Igaza volt: a két mű a debreceni *Pannónia* nyomdában került nyomtatásra és 1942-ben meg is jelent. A Kállai—Révai könyvet utóbb elkobozták ugyan, de közben már eljutott azok-

hoz, akiknek a kiadó szánta. E két könyvet még nyolc követte a sorozatban, s mindegyik nyeresége volt a magyar marxista könyvkiadásnak.

A *Szürke Könyvekkel* majdnem egyidőben jelentek meg — 1938 és 1941 között — az *Európa Kiadó* könyvei.⁷ Az *Európa Kiadó Sándor Pál* vállalkozása volt, aki Szenes Lajossal együttműködve jelentette meg a baloldali, köztük szovjet írók műveit a sorozatban, olcsó kiadásban. *Gorkijtől Az élet iskolája*, az *Egy boldog nyár* és *Az anya* jelent meg kiadásukban. Könyveik népszerűsége még kapitalista kiadót is felbátorított e „veszélyes” könyvek kiadására. Így a *Nova Kiadó* a kommunistának deklarált Upton Sinclair regényeit jelentette meg, sőt — Braun Soma, a kiadó fordítója tanácsára — kiadta Marxnak *A filozófia nyomora* című könyvét.⁷

A haladó irodalom kiadásában és terjesztésében nehéz feladatot vállalt magára *Cserépfalvi Imre* is.⁸ 1919-ben a magyar *Vörös Hadsereg* tisztjeként harcolt. A Tanácsköztársaság bukása után Párizsba ment, és egyetemi tanulmányai mellett könyvkiadóknál dolgozott. 1928-ban visszatért Magyarországra és könyvkiadó vállalatot, valamint könyvkereskedést alapított. Ebben az időben még volt mód a szellem fegyvereivel harcolni az egyre fenyegetőbbé váló fasizmus ellen. E harc jegyében több folyóiratot és sok könyvet adott ki *Cserépfalvi Imre*. Kiadója körül tömörültek a haladó irodalom képviselői: kommunisták, baloldali szociáldemokraták, falukutató szociográfusok és polgári liberálisok — mintegy közös frontot alkotva a náci behatolás ellen. A kiadó lektorai között olyan írók szerepeltek, mint *Bálint György*, *Földes Ferenc*, *Hevesi András*, *József Attila*, *Radnóti Miklós*, *Vághidi Ferenc*. Mivel kiadványai nagy részben a marxista eszmét terjesztették, gyakran állt szerzőivel együtt a bíróság előtt. 1936 és 1942 között nyolc esetben ítélték el sajtó útján elkövetett izgatás miatt, majd 1942-ben kilenc hónapig volt letartóztatásban — éppen ez időben adta ki *Solohov Csendes Donját*. Mint önéletrajzában írja, a gyakori könyvelkobzások és hatósági beavatkozások nagyban gátolják munkáját. Ezért építette ki a „munkás terjesztői” rendszert. A nyomdából kijövő „veszélyesebb” kiadványt nem raktározta, hanem azonnal átadta 12–15 munkásterjesztőnek, így azok az olvasók ezreihez eljutottak. Hogy az állandó veszély és zaklatás nem félemlítette meg, bizonyítja, hogy a *Néma forradalom* — megfélemlítő tendenciájú — nagy pere után, az olvasó 9 nap múlva kinyomtatva kezébe vehette az európai közvéleményt mozgósító hatású jegyzőkönyvet a törvénytörési tárgyalásról.

A fenti kiadók könyveinek kinyomtatására általában a munkásmozgalommal szimpatizáló kisebb nyomdák tulajdonosai vállalkoztak. Ilyenek voltak: a *Neufeld* testvérek, a Pannónia nyomda tulajdonosai, a *Viktória* nyomda, *Gyarmati Ferenc*, a *Gyarmati* nyomda gazdája. *Gyarmati Müller Lajos* vonta be az illegális és féllegális röplapok, brosúrák, könyvek előállításába. *Gyarmati* fiatal nyomdászlegényként állás nélkül maradt 1928-ban. Ekkor szülei, szentesi parasztemberek annyi pénzt adtak neki, hogy „önállósíthatta” magát. Így vált „nyomdatulajdonossá” a Práter utcában. Maga sem gondolta ekkor, hogy kis tőkésével éppen a *tőke* megdöntését fogja szolgálni. Első ilyen irányú munkája a csepeli vasmunkások felhívásának kinyomtatása volt — ötvenezer példányban. Egykori nyomdásztársa, *Müller Lajos* hozta így össze a munkásmozgalommal, aki maga is szedőként dolgozott e kiadványok előállításakor. A kis pincenyomda mozgalmi emberek találkozóhelye lett. Itt készült a *Társadalmi Szemle*, valamint az ellenzéki szakszervezeti lapok, itt állították elő a *József Attila*-szerkesztette *Valóságot* — háromezer példányban. Jöttek a költők és prózaírók: *Radnóti Miklós* és *Zelk Zoltán*, *Hamuvas H. Sándor* és mások. Könyveiket a nyomdatulajdonos hol a saját, hol az írók költségén állította elő. A rendőrség számon tartotta a felforgató könyveket „termelő” nyomdát és nyomdászt. *Gyarmati* sokszor megjárta a rendőrséget, vallatták, verték, de a magát tudatlannak tettető, kevés szavú embertől nem tudtak meg semmit, őt magát azonban a rendszer tudatos ellenségévé tették e módszerekkel. Végül úgy akarták elhallgattatni, hogy egyre-másra behívták katonának. Amikor azonban hazatérhetett, folytatta munkáját, mintha mi sem történt volna.⁹

1919 és 1944 között a forradalmi sajtótermékek magyarországi terjesztése nagy nehézségekbe ütközött és sok leleményességet kívánt. A legnehezebb napokban, a fehérterror tobzódása idején, mikor sem folyóiratot, sem könyvet nem lehetett Magyarországon előállítani, a kommunisták Bécsben nyomatták ki az első két röplapot, melyben hírt adtak magukról a magyar dolgozóknak. Áldozatot igénylő akcióval, az életveszéllyel dacolva hozták haza a röplapokat. A rendőrség több hónapos kutatás után sem tudott terjesztőinek a nyomára jutni.¹⁰ Az emigrációban élő magyar kommunisták azután sem mondtak le arról, hogy eljuttassák folyóirataikat és könyveiket a magyar olvasókhöz. A magyar posta és rendőrség felfigyelt e lapokra és egymás után tiltotta ki őket a postai szállításból. Ez ellen a kiadók úgy védekeztek, hogy más címet adtak a lapnak. Így például a *Párisi Munkás* a kitiltás után a következő címenek élte újjá: *Új Harcos, Fáklya, Osztyalyharc*, majd végül *Riadó Szikra*.¹¹

A külföldön megjelentetett könyveket álcázva, idegen borítóba kötve is becsempészték az országba. Így jutott el a hazai olvasókhöz Gábor Andor *Mert szégyen élni s nem kiáltani* című kötete Goethe *Faustjának* borítójában, Benedikt Ottó Benkó Ervin álnéven írt *Egy úrifüú története* című regénye Dickens nevével a címlapon. A híres párizsi Monde-sorozat könyveit a Schenker et Co. nemzetközi szállítmányozási és elvámolási vállalat vámkezelő tisztviselőjeként Hollós Korvin Lajos segített becsempészni az országba. A legális fuvarként érkező küldemények fuvarleveleit a kommunista költő egyik kollégája kiemelte és átadta Hollós Korvinnak elvámolásra. Így a csomag elkerülte az „illetékesek” figyelmét. Ez addig ment, míg egy rosszul

amelyben a baloldali kiadványokat árusították. Ilyen volt — a fentebb említett *Népszava Könyvesbolt*on kívül — a *Mentor könyvesbolt* az akkori Andrássy úton. 1933-ban Zala Imre, az illegális mozgalom tagja a *Fészek Klub* mellett nyitott egy kis könyvesboltot. Ez jelentős központja volt az illegális kiadványok terjesztésének, *Oravetz* István kiadványait is terjesztette. Az állandó rendőrségi zaklatások, házkutatások következtében azonban nem működhetett sokáig ez az üzlet. A *Népszava* könyvkereskedésben is hetenként megjelent a rendőrség. Ellenőrzésük azonban ritkán járt eredménnyel, mert a bolt pincéjének két lejárata volt, illetve volt egy úgynevezett kis pince, amelyről a rendőrség nem tudott, s itt őrizték a tiltott könyveket. A lázító könyvek után „szaglászó” nyomozókat hamar felismerték, mert általában az volt a módszerük, hogy a kézbe vett és ártalmasnak talált könyvről megkérdezték, hogy kapható e belőle több példány. A válasz ilyenkor az volt, hogy „sajnos, ez az utolsó példány”.

A baloldali kiadványok egyes terjesztői a „központtól”, az egyes kiadóktól megkapott műveket, folyóiratokat a mozgalmi-ismeretségi körükben adták el. A nyomdászfiatalok között ismert volt *Szűcs* Gábor, akinél minden baloldali kiadványt meg lehetett szerezni. Vidékre személyes és mozgalmi kapcsolatokon keresztül jutottak el a könyvek, lapok. A munkásmozgalomban részt vevő kereskedelmi utazók, ügynökök csomagjában szintén sok sajtótermék jutott el a vidéki városokba. A *Világosság* nyomda *Fuchs* nevű munkása például szabadnapjain falura járt kereskedni, s mindig vitt magával könyveket is. A *Népszava Könyvkereskedés* pincéjéből a *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja* Tanácsköztársaság alatti propagandafüzetei kerültek elő, s ezeket *Anatole France*, *Jack London*, *Mauvassant* borítókkal látták el. *Fuchs* mindig vitt magával ezekből a füzetekből. Egy alkalommal azonban a nyári nap leolvasztotta a régi fölé ragasztott új címkét, és a razzizáció csendőrök „lefűlelték” a lelkes terjesztőt. *Szenes* Lajos és *Fuchs* 100—100 pengő büntetéssel fizette meg az eredeti ötletet.¹⁵

A forradalmi művek terjesztéséről a magyar rendőrség is „elismerően” nyilatkozott. *Könyvtárak és a bolsevista propaganda*¹⁶ című bizalmas jelentésében a kultuszminisztert tájékoztatta és kérte fel sürgős intézkedésre. Ime a jelentés: „A magyarországi kommunista literatúra terjesztésének feladatát Budapesten tökéletesen kiépítették az itteni szovjetügynökök. A kommunista mozgalomnak fontos »kiegészítő« szerve ez az »irodalmi szolgálat«, melynek feladata, hogy a bolsevista tanokat a földalatti mozgalommal kapcsolatban nem álló, intellektuális elemek között is propagálják. . .” Természetes, hogy itt nem „ügynökökről” volt szó, hanem értelmes, öntudatos, jövőbe látó marxistákról, akik vállalták a kommunizmus szolgálatát. Közöttük olyanok voltak, mint *Kóhalmi* Béla, a Fővárosi Könyvtár volt igazgatója, vagy mint *Pápa* József tehetséges szocialista költő, akit a fasiszta terror pusztított el 1944-ben. A fenti jelentés külön figyelmet szentelt a Fővárosi Könyvtárnak. Megállapította, hogy ha „tanulmányi” célra kérnek ki „deklarált kommunista könyvet”, ezek kiadása semmilyen nehézségbe nem ütközik; továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy a könyvtár alkalmazottai nagyrészt radikális gondolkodású fiatal emberek, akik olvasásra a proletárdiktatúra alatt megjelent propagandamunkákat is kiadják. Az újonnan megjelent baloldali kiadványokat pedig „a könyvtár törzsvendégei úgy erőszakolják ki, hogy a kívánt könyv címét beírják az erre a célra szolgáló füzetbe, mert a könyvtár igazgatósága rendszerint megvásárolja azt a könyvet, amely többször szerepel a »kívánó füzet«-ben.”

„Sok ebben a könyvben a körítés, sok az alibi... izgalmas, forró szellemi torna volt úgy megírni a könyvet, hogy akkor meg is jelenhessen” — írta Veres Péter 1945 őszén *Mit ér az ember, ha magyar* című művének új kiadásához. Erre a szellemi tornára volt kényszerítve a magyarországi haladó gondolkodású író, ha művével el akart jutni az olvasókhoz.

Általános, gyakran alkalmazott módszerről számol be *Kahána* Mózes *Hat nap és a hetedik* című regénye új, „szabad” kiadásának előszavában. Már a történet kialakításánál és a jellemépítésnél arra törekedett az író, hogy a cenzor „ne oda nézzen”, de az olvasó azt lássa, amit az író láttatni akar. Szándékosan hosszúra, terjengősre tervezte a regény bevezető részét azzal a furfangos céllal, hogy kifárasssa a cenzor éberségét, unalmat ébresszen benne. Úgy érzi sikerrel járt e törekvése. A cenzor az „ártatlan” részekben nem vette észre a marxista ábrázolásmódot, az osztályharcos tendenciát. *Kahána* Mózes esetében még a könyvet szerkesztő Gaál Gábor is törzéseket alkalmazott olyan részeknél, melyek a regényt a cenzor előtt „kompromittálhatták” volna.

A kommunista szerzőnek és szerkesztőnek vigyáznia kellett a „stilusra”, a kifejezések megválasztására. A lényegét el kellett leplezni, sokszor dagályos, emelkedett stílusban írtak a lakonikus rövidség, a csattanó befejezés helyett. Tómondatokra lett volna szükség, de az író kendőzésből finoman cizellált körmondatokkal fejezte ki magát. Amikor veszélyes volt a fasizmust nevének nevezni, akkor — például a *Korunkban* — „szervezett regresszióról” írtak. Kultúrelőadásokon a szovjet szó helyett az orosz szót, vagy a testvéri, illetve szomszédos nép kifejezést használták, sőt „a magyarok őshazájáról” is beszéltek — a Szovjetunióról szólva. *Marx* és *Engels* neve helyett „a tudományos szocializmus megalapítói” írták. *Lenin* pedig „a tudományos szocializmus nagy továbbfejlesztője”-ként szerepelt.¹⁷

A szovjet művek fordítójának is meggyűlt a baja a cenzorral. *Ognyev: Kosztya Rjabcev naplója*¹⁸ című regényét a cenzor azért nem engedte kiadni, mert a történet színhelye a Szovjetunió volt. A fordító Sándor Pál — Kollár Ferenc álnévvel — ezért a neveket amerikai hangzásúra változtatta, a színhelyet pedig áttette az Egyesült Államokba. Lenin neve helyett az „elnök” megnevezés szerepelt, s a cenzornak nem tűnt fel, hogy a húszas évek elején nem halt meg elnök Amerikában. A könyv így meg is jelent, s mire a hatóságok rájöttek a csalásra, már késő volt, a könyv elfogyott, nemigen akadt elkobozni való példány. — *Hajdú* Henriknek *Aakjer: A harag fiai* című regénye fordítása miatt gyűlt meg a baja a cenzorral, illetve gyűlt volna, ha a cenzor tudomással bírt volna a fordító létezéséről. A regény a *Népszavában* folytatásokban jelent meg. Az ügyészség megállapította, hogy lázadásra biztatja a földmunkásokat, ezért *Esztergályos* János országgyűlési képviselő, a lap felelős szerkesztője mentelmi jogának felfüggesztését kérte a parlamenttől. Vádindítványában ugyanis azt írta az ügyész, hogy a fokozatos felelősség alapján elsősorban a fordító felel a külföldi szerzőért, „de mivel joggal vélelmezhető, hogy a közlemények élén fordítóként szereplő *Hajdú* Henrik fiktív személy, a felelős szerkesztő ellen kell kiadni a vádiratot.”¹⁹

Ennek az „elnézésnek” az oka az lehetett, hogy az ügyész sokszor találta magát abban a helyzetben, hogy az inkriminált sajtótermék szerzője ismeretlen volt. A cenzúra kijátszásának a történelem folyamán mindig használt eszköze volt

néhányat említünk: *Érsek Anna*, *Szentgyörgyi Anna*, *Szeremlei László*. *Hidas Antal* munkásmozgalmi dalai — a *Budapesti induló*, *A harcban nem szabad megállni*, a *Vörös Csepel* — név nélkül, népdalként terjedtek, híres gyarmati verseit pedig a munkáselőadásokon keleti hangzású költői névvel jelentették be; így szerepelt *Tom Shad* és *Hian-szan*, valamint *Ali Sahib* néven. *Weisshaus Imre Arma Pál* néven zenésítette meg a *Nemzetközi brigád* indulóját.

A hazai baloldali lapokban használt álnevek még nincsenek összegyűjtve és az ismertek sincsenek mind megfejtve. A felderítettek közül itt csak néhány jelentős író álnevét ismertetjük. *Molnár Erik* történelmi műveit, cikkeit *Jeszenszky Erik*, *Szentmiklóssy Lajos* és *Ács Tamás* néven írta alá. *Illyés Gyula* az inkriminált *Új Föld* című lapban 1927-ben *Egy megérkezett nemzedék* című cikke alá a *Csabay Anna* nevet jegyezte,

Rajk László a *József Attila* szerkesztésében megjelenő *Valóságban Firtos József* névvel írta *Könyvradomány vagy gazdasági harc* című cikkét. *Gereblyés László* is több álnevet használt, így *Éles Mihály*, *Falus László*, *Orondi András*, *Góbbé*, *Kapás Péter*; a már említett *Gulliver felfedezi a harmadik birodalmat* című gyűjteményes kötetben szereplő antifasiszta satírájában Kurt *Eisner* német forradalmár nevét vette kölcsön. *Lukács György* a *Valóságban Laurent György* néven írt elméleti cikket. *Sándor Pál* szintén több nevet használt cikkei és fordításai aláírásakor. *Tolsztoj Háború és békéjét Safáry Ferenc* fordítói néven adta ki. Más nevei: *Altenau Pál*, *André Gaillard*, *Humble*, *John Stuart Miller*, *Kelemen Lajos*, *Nikolaus Waub-*

TOLSZTOJ:

1812

FORDITOTTA:
SAFÁRY FERENC

E U R Ó P A K I A D Á S

Madzsar József Thompson álnéven, 1937-ben megjelent könyve

szemében „feddhetetlen” szerzőre volt szükség. Madzsar József kapcsolatban állott Adorján János agrárszakemberrel, aki Károlyi Imre gróf — az akkori miniszterelnök Károlyi Gyula öccse — tejjüzemét vezette. Ő sugallta a „hóbortos grófnak”, hogy írjon könyvet a tervgazdálkodásról. A grófnak Adorján szállította az adatokat, Adorján számára pedig Lázár Vilmos állította össze a fejezeteket, hetenként eljárva a Frangepán utcai tejjüzembe. Lázár részére Madzsar József gyűjtötte össze a külföldi irodalomból vett és fordított tényanyagot. Így jelent meg a gróf könyve, mely tájékoztatta a magyar olvasókat a Szovjetunió tervgazdálkodásáról. A hivatalos fórumokat fel is háborította a könyv, mert — óvó-intő formája ellenére — felhívta a figyelmet a tervgazdálkodás ésszerű voltára és fölényére.²¹

A szellemi elnyomás légköre az írói alkotásokban is tükröződött. „Aktába

ke. Madzsar József *Spanyolország múltja és jelene* című kitűnő könyve Thompson E. W. szerzői névvel jent meg. Bálint György a *Gondolatban* Kádár Gyula aláírással jelölte cikkét. A KMP vezetőinek írásait, amelyek a pártvezetés hivatalos álláspontját tolmácsolták, általában azonos névvel publikálták. E nevek — Bodor Sándor, Szüts István — megfejtése ezért ma már lehetetlen.

Sajátos módja volt a szerző rejtőzéseinek, amikor a munkásmozgalmtól távol álló élő író műveként jelent meg a forradalmi tendenciájú kiadvány. Ennek szemléletes példája *Az ötéves terv. Az orosz szovjet gazdasági offenzívája Európaellen* című kiadvány, mely gróf Károlyi Imre neve alatt jelent meg. Ennek történetét Lázár Vilmos mondta el. Felmerült az a gondolat, hogy a párt agrártéziseit legális kiadványba kellebbe bele csempészni, s ehhez a Horthy-rendszer

írják, miről álmodoztam” — írta József Attila. Új, a társadalmi valóságot kifejező fogalmak jelentek meg a költői és prózai alkotásokban; így a cenzúra, cenzor, piros ceruza, paragrafus, ügyész, bíró, csendőr, rendőr, lapengedély, cella, börtön, zárka, karperec, fegyőr szavak. „Ki lapengedélyt nekem nem adott, / ki rendőrrel jegyeztetett föl rólam — / utókorban hízelgő adatot” — olvassuk József Attila egy verstördékében. Radnóti Miklós versciklusának témája a *Főtárgyalás*, ahol „óvták a népet ragályos verseimtől” — írja a költő. Az ügyész fenyegető rémként áll a költő felett: „Ó ügyész! oly szelíd ma ez a vers / és surranó. Gyorstollú, ritka madár / karmos kezem alól; elringató vers / de öklös öklöm is füttyülő madár / s ha megdagad, lesz majd még trombitaszó!” Másutt pedig: „a szeretóm... semmin sem / csodálkozik immár; dolgos kezével / átfogja kezem, ha ügyész fizet / a verseimért...”; „Békés és harcos könyveim fölött / a polcokon és fiókjaim lukán / lidércként imbolyog a házkutatás riadalma...”

Illyés Gyula verseiben is egyre-másra találkoznak e motívumokkal. A politikai rendőrség élénk érdeklődéssel kísérte tevékenységét és írásait, szinte a korszak első percétől kezdve. Számtalan bizalmas rendőrségi jelentés készült róla és verseiről. A *Puszták népe* még elkerülte a lefoglalást, de *Rend a romokban* című kötete miatt már bíróság elé állították a szerzőt, s a *Márciusi Front* perében is vádlottként szerepelt. Verseiben éles iróniával támadta az uralkodó osztály politikáját, s ez az alaphang egybeforrta a magyar írói sors bemutatásával. „Út Vitéz, Petőfi? Bacsányi az ült, / Sose éreztem ily közel szellemük! / Hála a megyének, amely mindenütt / egy korban, időbe varázsol velük”. „Egy aggodalmaskodó főúrnak” címezte kétsoros versét: „Izgatunk? Nekem fáj legjobban, hogy téged, / S nem szabadságharcra igábatört néped!” A „Falukutatás”-ban ugyanilyen éles-séggel leplezi le az ellenforradalmi állapotokat: „Ceruzám homokra rág a papíron: / élményeim gyalog, mentemben írom / nemzetem tenéked! Követi nyomom / az utókor, s errébb, két csendőr, lovon.” S amikor a népi írók pereinek zaja már külföldre is elhallik, *Csend* című költeményének negyedik szakaszában klasszikus tömörséggel foglalja zárt egységbe igaz hazafiságát: „Magyar vagyok. S ha szánkra csap / az állam, zord apánk, / anyánk, a lány nemzet karjába kap, / megérti rettentő hibánk, / lesz kor, hogy büszkén még azért mutat / árváira, reánk.”

Más költők verseiben is feltűnnek a cenzúra nyomására utaló kifejezések. „Nem ismer rá a versre, aki írta, / vakondok lesz az énekes pacsirta!” — írta Kis Ferenc 1941-ben *Szelíd hűrokon* című versében. Benjámin László *Egy nemzedék* című költeményében emlékezik a cenzúráról: „...mint alvó házat acsargó komondor, / őrizte tőlem hazámat a cenzor.” Vas István is úgy érezte, hogy nem lehet az igazat írni: *Menekülő műsájában* az „áradó valóság” eltűnését énekli és menekülni vágyik oda, „hol senkit nem követ, nem üldöz, nem ítél / detektív és ügyész, szegénység és hatóság.” Vészi Endre ugyanabban az évben, 1938-ban a *Szép Szóban* epigrammában vall erről: „A szellem menekül, / szalad, zihál szegény / Az Írás merevül / s a cenzorok elől / bújik a költemény.” Vér Andor 1937-ben *Félistenek alkonya* című, politikai satírákat tartalmazó kötetében a cenzúrát gúnyolja: a költő ejtse el a súlyosabb témákat, írjon allegóriákba rejtve, könnyedén, csicseregve, és „hogya versed jól fésült, enyhe lesz, / ha minden ríme epe-dezve / a hatalomról zengedez, / ha a szellem tüzes sugára / nem süt át egyetlen során / és Pekárnak is teszszek. . . akkor / simán átmegy a cenzúrá.”

A költő azonban nem tudott hallgatni, és lecsapott rá „a törvény” szigorára. A börtönélmény így szintén helyet kapott a magyar ellenforradalmi korszak köl-

tészetében. József Attila elkerülte a börtönt — bár a perek során állandóan feje felett lebegett a lecsukatas veszélye —, mégis ő írta meg a „legszebb” börtönversek egyikét, a *Lebukottat*. A verset — a sors iróniájából — a börtönben Kovács Sándor, a *Hetényi—Schweinitzer*-féle politikai nyomozó főcsoport detektívje másolta le, s a „kommunista per” 1931. június 22-i főtárgyalásán maga a *Szemák* tanácselnök olvasta fel, mint bűnjelet. Farkas Sándor visszaemlékezésében elevenen örökíti meg a jelenetet: „A hatás különös volt. A jelenlevők közül sokan nem ismerték a költeményt. A termen mély csend lett úrrá, a papírzigzés is lármának hatott... A vers új hallgatókat nyert.” E vers gondolata és mondani-
valója kapott megfogalmazást Knopp Imre 1930-ban — a *Lebukott* előtt — írt versében, a *Kezekben*. Ez művészi kifejezőerőben elmarad a József Attilaé mellett, de bizonyítéka annak, hogy a magyar munkásmozgalom viszonylag gazdag lírai alkotással dokumentálta osztályharcos kiállását. Hollós Korvin Lajos *Napsugár* című börtönverse az ügyészség által elkobzott *A Mi Utunk* című debreceni folyóiratban jelent meg 1934-ben. A satirikus hangvételi vers a többször elítélt költő elményeiből született: „... s itt, ahol e verset írom, / eleven kriptasírom, / páncélajtó, dupla zár, / bosszúálló úri törvény idezár. / Lázadó dalok költője, / lett belőle rabmadár.”

Illyés Gyula *Őrizetben* fogalmazta magában az alábbi verset: „Lelkemre róvóm e dal sorait, / ott őrizgetem, ott javítgatom; / elszedtek tőlem ceruzát, papírt, / megtapogattak minden oldalon / ... ártatlanul és álmatlanul / támasztom most e cella szögletét / ... Mint egykor Táncsics, rab vagyok, / holnap tán elítélt...”

Hosszú a két világháború közötti börtönversek sora. Egyik legszebb darabja, mely igen jellemző a hatalom és az író korabeli viszonyára, *Heltai* Jenő tollából való: „Szegény hazád ma elmerül, / Megfojta szenny, kín, szolgaság hínárja. / Ki hallgatott a költő Szózatára? / Öreg tolong a híres Egeresben, / Volt magyar író ...ej, mit emlegessem? / Megérdemeltem. Köszönöm.”

*A műsorcenzúra kijátszása*²²

Az ellenforradalmi cenzúra nagy gondot fordított a munkásmozgalmi kulturális rendezvények ellenőrzésére. Igyekezett a műsorokból — melyeket előzetesen kellett jóváhagyatni — a lázító szellemet tartalmazó költői és prózai alkotásokat kigyomlálni. A harmincas években már mintegy 30 *Petőfi*- és 12–14 *Ady*-vers szerepelt a rendezvényekről kitiltott műsorszámok között. Ugyanakkor *Majakovszkij* verseit — az *Új Föld* rendezvényeken és a *Cikk-cakk* estéken — egészen a költő haláláig zavartalanul előadhatták; csak amikor a külföldi sajtó nagy port vert fel a költő öngyilkossága körül, akkor tudta meg a magyar rendőrség, hogy a Szovjetunió „nemzeti költője” verseinek a szavalását engedélyezte éveken át.

A cenzúra félrevezetésében nagy gyakorlatra tettek szert a rendezők a műsorszámok „keverésével”. Ez abból állt, hogy a mozgalmi darabokat „hazafias” számok közé iktatták. Ugyanazt a műsört más-más cím alatt kérték engedélyezni, hogy a már „rossz-hírű” műsorokról eltereljék a figyelmet. Ebből a célból a kérvényező szerv, illetve személyek nevét is váltogatták. Az előadások anyagát a rendőrség előre, kéziratban kérte. Ezért a rendezők eleinte egyszerűen kihagyták az inkriminálható részt — egyes sorokat, jelzőket — a szövegből, s ezek csak az előadáson hangzottak el. Ezt a módszert azonban hamar felfedték, s ennek követ-

keztében a rendőrtiszt később már a beadott szöveggel a kezében ült a nézőtérén, és ellenőrizte, hogy a mondott szöveg megegyezik-e szóról szóra a bemutatottal. Ekkor új taktikához kellett folyamodni. Az előadók az egyes sorokat — főleg a verseknél — felcserélték, a szöveg értelmetlenné vált, s mikor a rendőrtiszt felháborodottan követelte az előadó szövegét, a szavak mind egyeztek. „Az egyes rózás» sorvégeknél az utolsó szótagot összekapcsoltuk a következő sor első szavával; felcseréltünk egyes strófákat is; az is megtörtént, hogy a verseket prózában írtuk le, hogy így enyhítsük az értelmet” — mondja *Tiszay Andor*.

Baló Elemér — akit a forradalmár művészek között tartott számon a rendőrség — egy alkalommal a betiltott vers helyett az egyszeregyet kezdte el „szavalni”, s mikor odaért, hogy tízszáz százezer az egymillió, és felemelte ökölbeszorított kezét, olyan fergeteges taps tört ki, hogy percekre abbamaradt az előadás.²³

A zenei számoknál a cenzúra a szöveget láttamozta, ezért a dallammal „láztítottak” a zenei számok. A betiltott *Varsavjanka* dallamára például a kórus *Petőfi Sándor Szeptember végén* című költeményét énekelte.

F. C. *Weiskopf Kanton* című versét hosszú időn át szavalták a mozgalomban. A két utolsó sort — „Moszkva, Kanton / Kanton, Moszkva” — nem az előadó, hanem a közönség soraiiban elhelyezkedő szavalókórus harsogta el, majd a szavaló befejezte a verset: „És vörösen ragyognak a csillagok!” *Lányi Olgának* e vers szavalása miatt kellett emigrálnia. A munkás kultúrműsoroknak több, úgynevezett „pillér-verse” volt, melyeket rendszeresen előadtak. Ilyen volt *Kassák Lajos Mesteremberek* című költeménye, a gyarmati és a néger versek, *Madarász Emil Szovjethajók* című verse, *Tihanyi Ernő Ki az utcára* című kórusverse, *Pákozdy Ferenc, Erg Ágoston, Gereblyés László, Illyés Gyula* néhány verse. Ismeretlenségbe merültek *Knopp Imre* versei, amelyek pedig éveken át lelkesítették a hallgatóságot. *Szegény Pedrója* — a spanyol polgárháborúról szóló első magyar vers — még a felszabadulás után is kedvelt műsorszámá volt a munkásrendezvényeknek. A harmincas évek végétől *Benjámín László, Földeák János és Rajcsányi Károly* mozgalmi költészete szerepelt a műsorokon.²⁴

Érdekes emléket elevenít fel *Berkó Pál* — aki a nyolcas ifiknél végzett illegális munkát — a szociáldemokrata párt egyik 1938. évi Ady-matinéjáról. A rendőrség minden forradalmi verset törölt a műsorból. Ekkor *Weltner Jakab*, a műsort megnyitó előadó másfél órás beszédben értékelte *Ady* munkásságát, s eközben elmondta az összes betiltott verset, köztük a *Proletárfiú versét*, és *A nép nevében* című *Petőfi*-költeményt — elemezve is őket.²⁵

Hajdú Henrik is érdekes élményeket őriz mozgalmi-előadó munkásságával kapcsolatban. „Jártam az országot, s allegorikusan, skandináv szerzőim szavaival tanítottam. Egyszer a székesfehérvári építőmunkások gyűlésén beszéltem. Harsogva recitáltam Ibsen *Catilinájának* első jeleneteit, amikor egy öreg kőműves közberikkantott: — Értjük Hajdú elvtárs! Maga most ezekre a pimasz fasisztákra gondol! — Az emelvényen négy aranygalléros rendőrtiszt ellenőrködött, egy gyorsíró pedig szóról szóra jegyezte előadásomat. Mi lesz itt? Ha a legcsillagosabb nyakú fogdmeg felosztatja a gyűlést erre az elszólásra, a legnagyobb botrányok következhetnek. Tovább dörögtem, mintha el akartam volna nyelni Rómát, s a főtanácsos, talán a versek zenéjébe beleszédülve, hallgatott.”²⁶

A költészetnek a magyar történelemben mindig megvolt a maga forradalmasító szerepe. A két világháború között új, osztályharcos színnel gazdagodott. A

fehérterror első percétől — Gábor Andor megzenésített *Tisztaurakjától* — a magyar fasizmus bukásáig — amikor *Balázs Béla* és *Gábor Andor* náciellenes csasztuskái terjedtek a magyar katonák között — szolgálta a forradalom ügyét.

Jegyzetek

- A cikkben érintett kérdésekről több ízben beszélgettem illetve készítettem magnetofon felvételt a következőkkel: dr. *Lee Tibor* (az ügyészségi sajtóosztály korabeli vezetője), dr. *Dcmokos József* (egykori védőügyvéd), *Agárdi Ferenc*, *Gyarmati Ferenc*, *Cserépfalvi Imre*, *Lázár Vilmos*, *Müller Lajos*, *Sándor Pál*, *Szenes Lajos*, *Tamás Aladár*, *Tiszay Andor*.
1. A KMP utasítása az illegális nyomda szervezéséről. PI Arch 500/1 f. 103. ő. e.
  2. *Szenes Lajos*. Magnetofon. 1963. február 4.
  3. *Sándor Pál* szóbeli közlése 1964 tavaszán.
  4. *Oravetz István* életrajza, a cikk írójának birtokában. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  5. PI Arch. *Vörös Könyv*, 28. A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma. Bp., 1934. A *Vörös Könyv* adatait felhasználtuk a cikkben szereplő többi könyvkiadónál is.
  6. *Sándor Pál*: *Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon*. = *Magy. Könyvszle.* 1962. 2–3. sz. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  7. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  8. *Cserépfalvi Imre* önéletrajza, a cikk írójának birtokában.
  9. *Gyarmati Ferenc* és *Szenes Lajos* szóbeli visszaemlékezése. 1965 március.
  10. *Pór Ferenc*: *Az illegális KMP agitációs munkájának megindulása 1919 végén*. = *Párttört. Közl.* 1966. 1. sz.
  11. OL BM 1931. res. 3. tétel 7791. 145—150 fol.
  12. *Hollós Korvin Lajos*: *A Monde magyar könyvei*. = *Élet és Irod.* 1960. június 22. Magnetofon 1963. január. 10.
  13. *Szenes Lajos*: *Az Eugen Prager Kiadó Magyar kiadványai*. = *A Könyv.* 1962. július.
  14. *József Attila Emlékkönyv*. Szerk. *Szabolcsi Miklós*. Bp. 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó. 318—319. p.
  15. *Szenes Lajos*: *Közös ügyünk Fuchs úrral*. = *Élet és Irod.* 1960. szeptember 30.
  16. PI Arch. BM VII. res. 1936—7—4261.
  17. *Lázár Vilmos*. Magnetofon 1965.
  18. *Szenes Lajos*. Magnetofon ua.
  19. *Hajdú Henrik*: A skandináv irodalom szolgálatában. Gépirat. 1964. január 23. óta a cikk szerzőjének birtokában.
  20. A cikkben említett álnévek túlnyomó többsége nem szerepel *Gulyás Pál* *Irói álnév lexikonában* (Bp. 1956, Akadémiai Kiadó). *Ld. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Szerk. *Szabolcsi Miklós* és *Illés László*. Bp. 1962. *Tamás Aladár*: *A „100%”*. Bp., 1964. *Gergő Zoltán*: *Kommunista újságírók a Népszavánál*. = *Párttört. Közl.* 1962. 4. sz. A „Gondolat” tartalomjegyzéke. PI Könyvtára. Végül a jegyzetek elején említett személyek szóbeli közlése.
  21. *Agárdi Ferenc* szóbeli közlése 1964-ben és 1965-ben.
  22. *Békés István*: *Új magyar anekdotakincs*. Bp. 1963.
  23. *Tiszay Andor*. Magnetofonfelvétel 1961. november 19. *Tiszay Andor* saját kezű feljegyzése, a cikk szerzőjének birtokában.
  24. *Tiszay Andor* uo.
  25. *Berkó Pál* szóbeli közlése 1963. június.
  26. *Hajdú Henrik* uo.

La lutte du mouvement ouvrier et de la censure entre les deux guerres mondiales

GY. MARKOVITS

La censure — au sens large du mot — marque son empreinte sur toute la culture, et particulièrement sur la littérature de l'époque. La lutte que l'on devait mener à ce temps pour faire paraître des écrits représentant des idées progressives, une lutte acharnée contre la censure, faisait naître d'innombrables subterfuges, destinés à déjouer la censure.

Les auteurs, de même que les éditeurs des ouvrages et des journaux de gauche avaient fraudé les lois de la presse, de nouvelles maisons d'édition s'étaient créées dans le service de la littérature d'avant-garde, laquelle fut également introduite de l'étranger en contrebande. L'article fait connaître l'activité de quelques éditeurs éminents et aussi les moyens utilisés pour faire échapper les imprimés de gauche à la censure, et il nous permet d'y trouver une petite collection de pseudonymes des gens de gauche. Ces pseudonymes n'ont pas été jusqu'à présent rassemblés et registrés.

Ce qui mérite encore d'être mentionné dans cet article, c'est la partie consacrée aux termes qui ont été adoptés par la langue poétique et littéraire de l'époque. Ils ont trouvé place dans les citations des chefs-d'œuvre des poètes hongrois contemporains. Tels p.e. »avocat général«, »juge«, »pandore«, »policier«, »perquisition domiciliaire«, »censure«, etc. L'autre partie non moins intéressante est celle où l'auteur s'occupe du »gymnastique spirituelle«, en démontrant l' »ars scribendi« des auteurs de gauche, style composé d'éléments destinés à frustrer la censure.